

**ХУУЛЬ САХИУЛАХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ДАХЬ СЭТГЭЛГЭЭНИЙ ТУЛГАМДСАН
АСУУДАЛ, ШИЙДВЭРЛЭХ АРГА ЗАМ, ЧИГ ХАНДЛАГА**

Л.Цогтбаяр

Орхон Их Сургуулийн Эрүүгийн эрх зүйн
ахлах багш, ХСИС-ийн докторант,

Харилцах хаяг: Moncpfgensec@yahoo.com mobile num: 99117460

Товчлол:Хууль сахиулах үйл ажиллагаа нь захиргаадах бус хүмүүсийн сэтгэлгээг өөрчлөх хүрээнд нэгдмэл бодлоготой хэрэгжүүлэх нь эерэг үр дүнд хүрэх арга зам, чиг хандлагын талаар энэхүү илтгэлдээ тусгасан болно.

Abstract:Law enforcement action with integrated policy should be implemented in the frame to change public psychology report tells above view can be a good tendency as will non risking ways.

1. Хууль сахиулах үйл ажиллагааны шинэтгэл, инновацийн үйл ажиллагааны харилцан хамаарал, ач холбогдол

Хүн төрөлхтөн ертөнцийн юмс үзэгдлийг танин мэдэхийг эрмэлзэж байсан тэртээх үеэс эхлээд өнөөдрийг хүртэл асар их зүйлсийг танин мэдсэн хэдий ч урд өмнө мэдсэн, сурсан зүйлээ маш богино хугацаанд ор тас мартаж ирсэн нь хамгийн харамсалтай үйлийг нэг ажээ.

Аливаа амьтан бүрийн туйлын зөн нь амгалан тайван, аз жаргалтай амьдрах, таатай орчинд орших зүй тогтолтой билээ. Энэ ертөнцийн түмэн зүйлийн амьтадын дотроос ой ухаан, сэрэх сэрэхүй, хүсэл мөрөөдөл, эрмэлзлэл, сэтгэлгээ бүхий шинж бүрдмэл нь гагцхүү нийтээрээ сүрэглэн амьдрах зөн билигт байгалийн өвөрмөц бодгаль болох хүн.

Засгийн эрхэм үүрэг нь тухайн **угсаатан** иргэдийг үеийн үед эерэг сэтгэлгээ, өөдрөг үзэл бодолтой (айх аюулгүй, азжаргалтай, амар амгалан амьдрах) итгэл үнэмшилтэй байх нөхцөлийг баталгаажуулах зорилгоор хүний эрхийг баталгаатай хангах, хамгаалах, зөрчигдсөн тохиолдолд эрхийг сэргээх, хохирсон хохиролыг арилгах, гэм буруутай хэн бүхэнд тохирсон хариуцлага хүлээлгэхэд чиглэгдсэн бодлого, үйл ажиллагааны цогц ойлголт юм.

Угсаатан нь грекийн “ethnos” буюу “ард түмэн” хэмээх үгээс гаралтай.

Түүхэн хугацаанд тодорхой нэг нутаг дэвсгэрт бүрэлдэн тогтсон, нэг гарал үүсэлтэй, нэгэн хэлээр ярьдаг, аж ахуй, соёл, сэтгэлзүйн хувьд нийтлэг шинж бүхий, өөрсдийгөө тухайн угсаатны нэг гишүүн хэмээн ухамсарласан хүмүүсийн нэгдлийг ойлгоно. Академич Ю.В.Бромлей¹ “Соёл болон сэтгэл зүйн тогтвортой онцлог бүхий түүхийн хувьд тодорхой нутаг дэвсгэр дээр бүрэлдэн бий болсон, мөн түүнчлэн өөрсдийн нэгдэл болон бусдаас ялгарах ялгааг ухамсарладаг хүмүүсийн цогц юм. Төр-засаг бодлого, шийдвэр батлан, хэрэгжүүлэхдээ хүн төрөлхтний угсаатан бүрэлдэн бий болсон нутаг дэвсгэр, хэл, соёл, сэтгэл зүйн бүхий л үзэгдлийг инновацид суурилсан нэгдмэл бодлогоор хараат гарал үүслийн хуулийн дагуу хамтатган авч үзэх зайлшгүй шаардлагатай болжээ.

Өөрөөр хэлбэл бодлого, шийдвэр, хууль тогтоомжийг боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэхдээ **“санамсаргүй бодол-санааны таамгаар бодлого боловсруулах”** бус **“шинжилгээ судалгааны үр дүнгээр баримжаалж, түүнд тулгуурлаж бодлого боловсруулах”**² инновацийн үйл ажиллагаа-үйл явц руу шилжих хэрэгтэй байгааг өнөөгийн цаг үе шаардаж байна.

“Хүн бүрийг хамгаалсан хуулийг хүмүүс цаг ямагт хамгаалдаг” гэсэн ойлголт нь эрх зүйн шинэчлэлийг инновацийн үйл ажиллагаанд үндэслэн батлан хэрэгжүүлэх шаардлагатайг илэрхийлнэ.

Иймд нийт иргэдэд хууль, шударга ёсны сэтгэлгээ, зан төлөвийг хэвшүүлэхэд чиглэсэн инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурласан бодлогоор төлөвлөх, зохион байгуулах, зохицуулах, журамлах нь төр-засгийн нэгдмэл бодлогын тулгамдсан асуудлын нэг мөн.

Төрийн бодлого үйл ажиллагааны үндэс нь Монгол Улсын Үндсэн хууль, Үндэсний Аюулгүй Байдлын Үзэл Баримтлал, Гадаад Бодлогын Үзэл Баримтлалд тулгуурлан төрөөс

¹Теорый этнография. Мос., 1984 г,

²“Логикийн лекцийн хураангуй” Л.Цогтбаяр. УБ., 2012 он

баримтлах тодорхой хугацаатай бодлого боловсруулах, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, салбарын ерөнхий хууль батлах, салбар хуулиуд батлан хэрэгжүүлэх, түүнд тохирсон байгууллага, хүний нөөцийн асуудал зэрэгт уялдуулахад чиглэгдэх учиртай.

Манай улс 1992 онд өнөөгийн Үндсэн хуулийг батлан мөрдүүлсэнээс хойш 22 гаруй жилийн хугацаанд салбар, салбарын 550 гаруй хууль, 16 бодлогын баримт бичиг батлан, хэрэгжүүлсэн боловч дийлэнх нь тухайн салбарын алс хэтийн зорилго, нэгдмэл бодлогод тулгуурлаагүй, хугацаа тодорхой бус, өөр хоорондоо уялдаа муутай төдийгүй эрх зүй, эдийн засаг, хүний менталитет, байгаль, нийгэм, техникийн шинжлэх ухааны үүднээс судалгаа шинжилгээ дутмаг, үндэслэл муутай боловсруулж, батлан, мөрдүүлж ирсэн нь нилээдгүй эсэргүүцлийг дагуулж нийт иргэд төдийгүй тухайн салбарын хамт олны зүгээс хүлээн зөвшөөрөхгүй байгаа учраас засгийн нэр хүнд унах, тэдэнд итгэх итгэл алдах хандлагатай явж ирсэн.

Энэ байдалаас шалтгаалж шат шатны албан тушаалтан, дураар авирлах, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах, сахилга хариуцлага алдагдах, авлига, албан тушаал, зохион байгуулалттай, үндэстэн дамнасан зэрэг олон төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгдэх үндсэн шалтгаан болно.

Энэ бүх бодит нөхцөл байдлыг ухаалаг зохицуулахын тулд эрх зүйн шинэчлэлийг инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан үндэслэлтэйгээр яаралтай зохион байгуулж, хэрэгжүүлэхийг өнөөгийн цаг үе шаардаж байна.

Харин 1998 онд УИХ-аас батлагдсан “Эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөр”-ийн 1 дүгээр зүйлийн 1 дэхь хэсэгт³, 1 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэгт⁴, 1 дүгээр зүйлийн 6 дахь хэсэгт⁵ заалт, 2000 онд УИХ-ын тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Шүүх эрх мэдлийн стратеги төлөвлөгөө”-нд тусгагдсан заалт, 2009 онд УИХ-ын 38 дугаар тогтоолоор баталсан “Монгол Улсын Хууль тогтоомжийг 2012 он хүртэл боловсронгуй болгох үндсэн чиглэлийн заалт, 2009 онд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 105 дугаар зарлигаар баталсан “Ерөнхийлөгчийн бодлого үйл ажиллагааны хөтөлбөр”-ийн заалтуудыг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны хүрээнд Шүүх засаглалын эрх зүйн шинэчлэлийн нилээд ажил хийгдэж бодит биелэлээ олж, иргэд, олон нийтийн зүгээс сайнаар үнэлэгдэн, амжилттай хэрэгжиж эхэлж байгаа нь нэн сайшаалтай.

Эрх зүйн шинэтгэл нь эрх зүйн тогтолцоог улам боловсронгуй болгох, хууль ёс, сахилга батыг бэхжүүлэх, эрх зүйн зохицуулалтын үр нөлөөг сайжруулах, хүний эрх, эрх чөлөө, язгуур ашиг сонирхол, үнэт зүйлийг баталгаатай хангах, хамгаалах, нийтийн амьдралд эрх зүйн сэтгэлгээ, ухамсар, соёл, хэв шинж, уламжлалыг бүрэлдүүлэх, нийт хүмүүст хууль ёсыг ягштал биелүүлэх сэтгэлгээ, уламжлалыг төлөвшүүлэн тогтоох зорилтод чиглэсэн цогц үйл ажиллагаа байдаг тул энэхүү зарчим алдагдах магадлалтай.

Эндээс харахад эрх зүйн шинэтгэлийн зорилтот шаардлагыг хангахад хүндрэл учирч болох доорхи 3 багц дутагдал байна гэж үзэх үндэслэлтэй.

1. Эрх зүйн нэгдсэн чиг хандлага, нэгдмэл бодлого, эрх зүйн тогтолцоо, хуулиудхөгжлийнхэтийнтөлөв, хоорондын уялдааг хэрхэн шинэчлэх,
2. Нийгмийн бусад шинжлэх ухааны нэн чухал салбаруудын уялдааг хэрхэн хангах, /Анагаах, Сэтгэц судлал, Соёл судлал, Түүх уламжлал судлал, Имижлоги, Генетик, Биологи, Антропологи, Мифологи, хагжиж байгаа зарим ШУ/
3. Төр-засгийн байгууллага, аж ахуйн нэгж байгууллага /компани/, хамт олон /олон нийтийн байгууллага/-ыг бэхжүүлэх үүднээс нийт хүмүүсийг /албан тушаалтанаас эхлээд алба хаагч, энгийн ажилчин иргэд бүгд хамаарна/эрхзүйнхариуцлага, эрх зүйн мэдлэг, ухамсар, соёл, хэв шинж олгох, хууль ёсыг ягштал биелүүлэх ёс зүйтэй болгон төлөвшүүлэх чиглэлээр тодорхой зорилго агуулаагүй байна.

Манай улсын хууль санаачлах, хууль тогтоох байгууллага нь аливаа хууль, тогтоомж боловсруулах, батлах, мөрдүүлэхдээ нэгдмэл хэтийн бодлого, үзэл баримтлалгүй, инновацийн үйл ажиллагаа-үйл явцад тулгуурлахгүй зөвхөн тоонд анхаарч ирсэн нь харамсалтай.

³УИХ-ын 18 дугаар тогтоол 1998.01.22.

⁴УИХ-ын 18 дугаар тогтоол 1998.01.22.

⁵УИХ-ын 18 дугаар тогтоол 1998.01.22.

2012 онд батлагдсан Инновацийн тухай хуульд “инновацийн үйл ажиллагааны зарчим, удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилт, төрийн дэмжлэг, оюуны өмчийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулан эзэмших, ашиглах, эрх зүйн үндсийг тогтоохтой холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино”⁶ гэжээ.

Инновацийн тухай хуулийг батлан мөрдөж байгаа нь сайн хэрэг боловч хууль тогтоох, хүний эрүүл мэнд, сэтгэлзүйн цогц судалгаа, шинжилгээний талаар инновацийн үйл ажиллагаа огт тусгаагүй нь эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явц дахь сөрөг хүчин зүйлийг бий болгох магадлал ихэссэн гэж үзэх үндэстэй.

Эрх зүйн соёл, уламжлал төлөвшсөн ихэнх улс оронд ямар салбарт эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай байгааг судалгаа, шинжилгээний /инновацийн тогтолцоонд/ үр дүнд үндэслэлтэй тогтоох зорилготой цогц үйл ажиллагаа хэрэгжүүлсэнээр иргэншсэн, итгэл үнэмшилтэй хууль хэрэгжүүлдэг.

Энэ үйл ажиллагаа нь тодорхой үе шат дамжин хэрэгждэг.

1. Тухайнсалбарт эрх зүйн зохицуулалт шаардлагатай байна гэж үзвэл хараат гарал үүслийн хуулийн дагуу өргөн хүрээнд хамруулансудласны дараа төр-засгаас баримтлах хэтийнбодлогын баримт бичигболовсрууланбаталдаг(40 /50/, 100 жилийн баримжаатай)

(энэ хугацаандаа сургалт, судалгаа, сурталчилгаа, эрдэм шинжилгээний байгууллагатай хамтран ирээдүй судлалын үйл ажиллагаа явуулах),

2. Тухайнсалбарынүйлажиллагааныхэтийнтөлөвийгтодорхойлсонерөнхийболонтусгайх өтөлбөрийгбодлогынбаримтбичигтүндэслэнболовсрууланбатлан, хэрэгжүүлдэг (4-8 жилийнбаримжаатай)

(сургалт, судалгаа, сурталчилгаа, техник-технологид тулгуурлан бодит үйл ажиллагаа эхэлдэг),

3. Салбарынерөнхийхуульбаталдаг. Энэ хуулийг дээрхи бодлогын баримт бичгийн хүрээнд хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрийн үр дүнд гарсан үзүүлэлт, хамаарах асуудлыг зохицуулах чадвартай нийтлэг харицааг зохицуулахуйц байхаар батлан хэрэгжүүлдэг. (20-40 жилийн баримжаатай)

(маш сайн судалж, шинжилсэний дүнд судлагдсан нөхцөлийн дагуу тухайн салбарын үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх байгууллага байгуулах, хүний нөөц, технологи, техник гарах үр дүн, өрсөлдөх чадвар зэргийг тооцсон байх),

4. Тухайн салбарт шаардлагатай салбар/органик/ хуулиудбатлах, хэрэгжүүлэх (4-20 жилийн баримжаатай)

(судлагдсан нөхцөлийн дагуу хэрэгжүүлэх байгууллага байгуулах, хүний нөөц, технологи, техник хэрэгслээр хангах, гадаад дотоод хамтын ажиллагаа гэх мэт) гэсэн өөр хоорондоо нягт харилцан хамааралтай, салшгүй нийтлэг шинжтэй, ухаалаг технологитой⁷.

Ер нь эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан үндэслэлтэй боловсруулагдсан хууль, тогтоомжийн эцсийн зорилго хүмүүсийн хоорондын үйл ажиллагааг зохицуулах, хүн бүрийн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай хангах, хамгаалах арга хэрэгсэл учир энэ технологи үйл ажиллагаа нь маш энгийн, ойлгомжтой, үр дүн сайтай байвал хүмүүст хуулийг хамгаалах, итгэл үнэмшил, эрмэлзлэл аяндаа төлөвших хандлага байдаг.

Монгол Улсын Үндсэн хууль⁸-ийн 1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, 3 дугаар зүйлийн 1 дэхь хэсэг, 14 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, 23 дугаар зүйлийн 1 дэхь хэсэгт төр-засгаас бодлого шийдвэр батлан, хэрэгжүүлэхдээ инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлах шаардлагатайг илэрхийлсэн заалт мөн гэх үндэстэй.

Тухайлбал:

1. Байгаль, нийгмийн талаас Шинжлэх ухааны орчин үеийн арга, технологи ашигласан, үндэслэлсайтай,

⁶www.Legalinfo.mn, “Инновацийн тухай Монгол Улсын хууль”, 2012.05.22.

⁷Технологи гэсэн ойлголтыг их өргөн хэрэглэдэг бөгөөд Монголчууд эрт дээр үеэс аливаа ажил үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх тохирсон арга ухааны цогц ойлголтоор ойлгож ирсэн, Харин өнөөдөр аливаа үйл ажиллагаа хэрэгжүүлэхдээ төлөвлөгөө гаргах, хөтөлбөр боловсруулах, үйл ажиллагааны зорилго, зорилт, чиглэл, оролцогчид, үр дүнг тодорхойлох, сургах, мэдээллэх зэрэг өөр хоорондоо хамаарах үйл явцыг зөв зохион байгуулах арга ажиллагааг багтаасан цогц ойлголт мөн.

⁸Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он

2. Зорилготой, тогтвортой, бодитой, амьдрах чадвартай, алсын хараатай,
3. Үндэсний болон олон улсын эрх зүйд нийцсэн,
4. Бусад хууль, тогтоомжтой уялдаа холбоо сайн, харилцан нөхцөлдсөн,
5. Нийтийн эрх ашиг, шударга ёс, амьдрал үйл ажиллагаанд бүрэн тохирч нөхцөлдсөн,
6. Оролцогч нарын сэтгэц зүйд нөлөөлсөн зэрэг орон зай, цаг хугацаа, тоон ба чанар, агуулга ба хэлбэртэй байх үзэл санаанд үндэслэгдсэн байх учиртай.

Хууль нэг талаас хүний сайн сайхан, амар амгалан, аз жаргалтай амьдралын баталгааг хангах, хамгаалах, нийт хүмүүст хууль ёсыг ягштал биелүүлэх сэтгэлгээ, өв уламжлалыг төлөвшүүлэн тогтоох үндсэн зорилготой батлан мөрдүүлдэг, нөгөө талаас хүн тухайн хууль, ёс журмыг ой ухаандаа ойлгон, танин мэдэх, эрх зүйн сэтгэлгээ, ухамсар, соёл, хэв шинж, уламжлалыг бүрэлдүүлэх хамтын цогц үйл ажиллагаа ажиллагаа.

Ийм нэгдмэл үйл ажиллагаа байхгүйгээр ямар ч сайн хууль, тогтоомж батлан, хэрэгжүүлж, хатуу чанд дэг журам тогтоолоо ч ёс суртахуунгүй, бусармаг үзэгдэл, үйл ажиллагаа амь бөх оршсоор байдгыг хүн төрөлхтний түүх гэрчилнэ.

Харин эрх зүйн шинэчлэлийг инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан үндэслэлтэй зохион байгуулж хэрэгжүүлэхдээ хүмүүсийн ой ухаан, сэтгэл санаанд нөлөөлж, үнэн зөв ухуулан таниулах аваас хууль-эрх зүй муу байсан ч сайн талаас нь хүлээн авч хэрэгжүүлэх хүсэл зориг, сэтгэл санаа, тархи оюуны өгөгдөл аяндаа бий болох зүй тогтолтой.

2. Эрхзүйн шинэтгэл ба хүмүүсийн сэтгэлгээний сөрөг хандлага

Хүний материаллаг хэрэглээ төдийгүй оюуны хэрэгцээ ч мөн адил жил, сар, өдрөөр биш цаг хоромоор хөгжиж, өөрчлөгдөж байна.

Ядуурал, ажилгүйдэл, хүн амын эрүүл мэнд, боловсрол, хүрээлэн буй орчны болон хөгжлийн хурдыг сааруулж байгаа гол шалтгаан нь нийтийн боловсрол, сэтгэлгээний тулгамдсан асуудал мөн.

Энэ цаг үед боловсрол цаасан дээр биш амьдрал дээр, тунхаг төдий бус жинхэнэ утгаараа тэргүүлэх салбар нэгэнт болжээ.

Бид дэлхийн жишигт хүрсэн чанартай, хүртээмжтэй, нээлттэй, өргөн сонголттой бүх хүмүүсийг насан туршдаа суралцах, чанартай боловсролын тогтолцоог яаралтай бий болгон хэрэгжүүлэх хэрэгтэй болсон.

1992 онд батлагдсан Монгол Улсын Үндсэн хууль маш сайн идеаль /үнэт зүйл/-тай, маш сайн институцлагдсан /бүтэцлэгдсэн/ тулгуур баримт бичиг гэдэгт олон хуульч санал нэг байдаг. Харин сэтгэлгээний хоцрогдолтой, буруу ёс зүй, ухамсартай зарим нэгэн хүмүүс өөрийн буруу хандлагад хуулийг тааруулж буруугаар тайлбарладаг нь харамсалтай.

Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийн хүрээнд гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, хууль сахиулахуйн үйл ажиллагааны шинэтгэлийн бодлогозарим нэг эсэргүүцэлтэй тулгарч байгаа шалтгаан нь сэтгэл зүйн харилцан хамаарлыг нөхцөлдүүлж, хүмүүст хуулийг хүлээн зөвшөөрөх хүсэл зориг, эрмэлзлэлтэй болгох **менталитетийг** хуульчилж чадаагүйтэй холбоотой.

“Аливаа хүн дордохоороо бурууг харин дээрдэхээрээ үргэлж зөвийг сэтгэдэг” гэсэн үг нь хүн өөрийгөө дээрдүүлэх гэж албан тушаалыг бус эрдмийг шүтэх менталитеттэй байх учиртай, **“Номонд мэргэн хүн ертөнцөд ч мэргэн байдаг”** гэсэн үг нь шунал, уур хилэн, атаа хорсол, бардам сагсуу, эргүү мунхагаас эгнэгт салж сайхан бүхнийг сэтгэж, үйлддэг гэсэн утгыг илэрхийнэ.

Хүүхэд эцэг эхээ шууд дууриан хуулбарладаг адил, нийт иргэд манлайлах ёстой удирдлага, албан тушаалтан, ахмад үе, эцэг эхийгээ л дууриадаг, тэд буруу зүйл яриад, амин хувиа хичээн, албан тушаалд шунахаараад гүйгээд байвал иргэд дууриагаад л эмх замбараагүй байх болно гэдгийг анхаарч, судалгаа шинжилгээний үйл ажиллагааг эрс өөрчлөх цаг нэгэнт болсон.

“Хууль зүйн сэтгэл судлалын шинжлэх ухаан”-ны үүднээс тодорхойлвол:

А) Аливаа сайн-мууг, үнэн-худлыг, хэрэгтэй-хэрэггүйг, минийх-минийх биш гэдгийг таних оюуны хийгээд сэтгэлийн чадамжтай ямар ч хүнд хууль, дэг журам хэрэггүй тэдгээр хүмүүс ямар ч сургууль, боловсролгүй байлаа ч гэсэн тэдэнд нөлөөлөх боломжгүй. Ийм хүн оюуны боловсролоос гадна зүрх сэтгэлийн боловсрол, энэрэл нигүүлсэн ухаан дүүрэн байгаа хүмүүсийг **“бусдын эрх ашгийг хангах гэж өөрийн эрх ашгийг хасагч”** буюу орчин цагийн **иргэншсэн хүн** гэнэ.

Б) Хичнээн олон сургууль төгссөн, эрдмийн цол зэрэгтэй, олон улс орны хэл мэддэг, хөрөнгө чинээтэй, магадгүй хэнээс ч илүү албан тушаалтай атал сайн-мууг, үнэн-худлыг, хэрэгтэй-хэрэггүйг, минийх-минийх биш гэдгийг таних оюуны хийгээд сэтгэлийн чадамжгүй оюун ухааны хий хоосон, хуурамч дүртэй, оюун ухаан, сэтгэлийн боловсрол нь хоосорсон хүмүүсийг **“өөрийн эрх ашгийг хангах гэж бусдын эрх ашгийг хасагч”** буюу орчин цагийн үйлийн үрд баригдсан нүгэлтэн хүн гэнэ. Энэ хүнд ухааруулах, сэхээрүүлэхээс эхлээд засгийн хатуу хүмүүжүүлэх арга бүгд хэрэгтэй.

“Аливаа хүн өөрийн эрх, ашигаа хязгаарлан барьж амьдарч чадвал бусад хүний эрхийг хязгааргүй баталгаажуулж байгаа явдал болох” учиртай.

Өнөөдөр засгийн хуулиас иргэншсэн, олон нийтийн хуулийн засаглал руу шилжих үйл явц өрнөж байгаа тул засгийн бодлого, хуулийг батлан мөрдүүлэх, эрх зүйн шинэчлэлийг инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан, шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зохион байгуулсан тохиолдолд эрх зүй, сэтгэл зүй хоёр нэг шугам дээр давхцан улмаар нийтийн амьдралд аз жаргал, амар тайван байдал баттай оршин саар муу бүхэн аяндаа багасах хандлагад шилжинэ.

Нийтийн эрх ашиг, сонирхолыг хангах зорилготой эрх зүй, сэтгэл зүй хоёр өөр байрлалд байгаа учир дараахь хүндрэлтэй асуудал үүсэж байна.

Шүүх эрх мэдлийн шинэтгэлийн хүрээнд гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх, хууль сахиулахуйн үйл ажиллагааны шинэтгэлийн бодлого эхлэлийн төдий ч үргэлжилсээр, зарим нэгэн эсэргүүцэл, хүндрэл, саад бэрхшээлтэй тулгарч байна.

Монгол Улсын хэмжээнд жилд дунджаар 20 мянга орчим гэмт хэрэг бүртгэгдэж, бусад 40 орчим тэрбум төгрөгний хохирол учирч, 1600 орчим хүн нас барьж, 7500 орчим хүн гэмтэж, эдгээр хэрэгт 20 орчим мянган хүн сэжигтэнээр тооцогдон шалгагдаж, 6000 орчим хэрэг шүүхээр шийдвэрлэгдэж, 9000 орчим хүн шийтгэгдэж, шийтгэгдсэн хүний 43 орчим хувь нь албан тушаал, албан ажил сургуульд суралцдаг, бусад нь эрхэлсэн тодорхой ажил сургуульгүй судалгаа гарч байна.⁹

Гэвч сүүлийн жилүүдэд уламжлалт гэмт хэргээс гадна шинэ төрлийн гэмт хэрэг, хохиролтой ихтэй албан тушаалын гэмт хэргүүд шалгагдан шүүхээр шийдвэрлэгдэж, тэр тоо тасралтгүй өсөх хандлагатай байгаа нь урьд өмнө ийм гэмт хэрэг нуугдмал */latentis/* байсныг илэрэл. Тухайлбал:

Иргэдийн төлөөлөл, элч болсон УИХ-ын гишүүд, гэмт хэргийн шинжтэй үйл хэрэгт холбогдсон боловч хуулийн зохицуулалтаас шалтгаалан хууль, Шүүхээс тусгаар байгааг АТГ-аас мэдээлж байна.

/Монгол Улсын Үндсэн хууль¹⁰-ийн 9 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг, 3 дахь хэсэг/, МУ-ын ҮХЦ-ийн гишүүн, Засгийн газрын гишүүд, Агентлагуудын зарим нэгэн албан тушаалтан, Бүх шатны Засаг дарга нартай холбоотой шалгагдаж байгаа асуудал, Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч нартай холбоотой шалгагдаж байгаа асуудлууд гэх мэт хуулийн эсрэг үйл ажиллагаа цөөнгүй үйлдэгдэж байна.

Тухайлбал: Цагдаагийн алба хаагч нараас сахилгын шийтгэлийн хувьд жилд 2000 гаруй зөрчилд тийм хэмжээний алба хаагч, жилд 200 гаруй гэмт хэрэгт 200 гаруй алба хаагч холбогдон шалгагдаж шийдвэрлэгдэж байна.

1. Гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдаж байгаа хүмүүсийн 50 гаруй хувь нь дээдээс доош боловсролтой ихэнх нь тодорхой ажил сургуульгүй гэж бүртгэгдсэн,
2. Бага насны хүүхдүүд /18-аас доош насны/ гэмт хэрэгт холбогдох, шийтгэгдэх асуудал харьцангуй өндөр хувьтай байгаа зэрэг явдал нь хуульдаа гэхээсээ илүү сэтгэлзүй, ёс суртахуун, соёл, уламжлал, бахархах, хайрлах, энэрэх, эелдэг зөв харилцаанаас үүдэлтэй байна.

Удирдан зохион байгуулж манлайлах албан тушаалтан нар нь хууль бус үйл ажиллагаа зохион байгуулдаг, оролцдог, үйлддэг зэрэг тэвчишгүй байдалд хүргэж байгаа нь сэтгэлгээний хоцрогдолтой тэмцэх, түүнийг тогтоох шалгуур, өөрчлөх арга зам, холбогдох бусад асуудлыг эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд хамтатган инновацийн үйл ажиллагаанд тулгуурлан үндэслэлтэй зохион байгуулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай болсон.

3. Монголчуудын шударга ёс эерэг сэтгэлгээний уламжлал

⁹Гэмт явдалтай тэмцэх төрийн бодлого, чиг хандлага ЭШХ-ын эмхтгэл 2, УБ., 2013, 174 тал,

¹⁰Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он,

Хүний сайн талыг тэтгэн дэлгэрүүлж муу талыг хатаан хоосруулах нь сэтгэлгээгээр бусдыг удирдах ухаан буюу орчин үеийн менежментийн шинжлэх ухааны ойлголт юм. Иймд сэтгэлгээний уламжлалыг эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд хамтатган инновацийн үйл ажиллагаанд ашиглах хэрэгтэй.

Менталитет гэдэг нь бодит байдлын хийсвэр дүр бөгөөд хүмүүсийн ертөнцийг ойлгох, таних, мэдрэх явдлыг тодорхойлж байдаг тогтвортой өвөрмөц систем болно.

Менталитет (от лат. **mens** and **mentis** – ум/оюун ухаан/ и лат. **alis** – **другие** /холбоотой бусад зүйлс/)¹¹

Монгол хүмүүс энэ утгаараа дэлхийн аль ч үндэстнээс ихээхэн ялгаатай.

Нүүдлийн иргэншилд зохицсон сэтгэлгээ, нийгэм, төрийн байгуулал нь монголчуудын менталитетыг тодорхойлсоор ирсэн.

Монгол хүний менталитетыг нэлээд эртний үеэс улируулан философийн үүднээс судалсан нь доктор Н.Хавх гуай **менталитет** гэдэг үгийг “**унаган төрх**” гэсэн монгол нэр томъёогоор оновчтой тодорхойлсон байна.

Доктор Н.Хавх монгол хүний сайн талуудыг: “нэг чигт шударга шулуун гүндүүгвй байдал, бусдыг хуурч мэхлэх, залилах явдалгүй бат үйл, бусдыг тэтгэх болон бусдаас харж хүлээж хүсэх хиргүй тунгалаг сэтгэл, ах зах дээд хүмүүст үзүүлэх сэтгэлээ дагасан хүндэтгэл, бусдыг сэтгэлээрээ шууд мэдрэн таних онцгой чадвар, өрөвч зөөлөн харимтгай сэтгэл, бусадтай хиргүй цагаан сэтгэлээр харьцах харьцаа, сэтгэл санааны их эрч хүч, эрмэлзэл тэмүүлэл” хэмээн тодорхойлжээ. Харин муу талуудыг: “өрх гэрийн хүрээнд ураг төрлийн хүмүүсийн харьцаагаар бий болсон хязгаарлагдмал үзэл бодол нь өөр хүрээлэлд таарч тохирохгүй болоод ирэхлээр хямардаг, түүнээс гарахын тулд тэр үедээ тархи толгойгоо эрч хүчтэй далайцтай ажиллуулна, ухаан бодлоо сийлнэ, тэр хэрээр хурдан түргэн хямралаас гарах арга замыг олно; харин энэ хооронд үе үе туйлширна, өрх гэрийн хүрээнд төлөвшин бий болсон үзэл бодол, шинж, унаган төрхөөсөө огцом эрс ухарч, бусдыг дуурайн, тэднийг аялдан дагана, эс дагагсдыгаа хавчиж шахна, овжин зальтай, хуурч мэхлэх, итгэл алдуулах, хувиа хичээх явдлыг чухалчлан сонирхоно, залуус нь эцэг эх, ахмад үетэйгээ, эхнэр нь эр нөхөртэйгөө эвдрэлцэж, тэд нь ч үр хүүхэд, залуу үе, эхнэртээ итгэх итгэлээр тааруу болно” хэмээн дүрсэлжээ.

Монгол хүний менталитетын талаар хятадын эртний сурвалжууд, гадаадын жуулчид (Марко Поло, Плано Карпини, Гильом де Рубрук нарын аян замын тэмдэглэл, судлаач М.И.Майский, Николай Михайлович Пржевальский Н.Р.Рерих, нарын) нарын зохиол бүтээлд тодорхой дурдсан байдаг.

Манай улсад Менталитетын суурь өөрчлөлт хоёр удаа болсон бөгөөд нэг дэх нь монгол хүний “уламжлалт” хэв маягаас “социалист” монгол хүн болон өөрчлөгджээ. Удаахь суурь өөрчлөлт нь 1990-ээд оны өөрчлөлт шинэчлэлээр эхэлж одоо үргэлжилж байгаа “социалист” монгол хүн “капитал шүтсэн иргэншсэн” монгол хүн болон өөрчлөгдөх үйл явц болж байна.

Уламжлалт, социалист, капиталист /иргэншсэн/ гурван хэв маяг хүний амьдралын гурав, дөрөв үеийн дотор солигдсон нь монгол хүний менталитет, тухайлбал үнэт зүйлс, сэтгэлгээ, зан араншинг ихээхэн зөрчилтэй, тодорхойгүй, чиг баримжаагүй болгож, нийгмийн харилцааг үлэмж зөрчилтэй бөгөөд ихээхэн онцлогтой болгож байгаа юм.

Монгол хүн харизматик удирдагчийг хайх, төрийг төлөөлсөн хувь хүнийг төртэй адилтгах менталитеттай байдаг нь тухайн хувь хүнийг бусдаас үлэмж илүү, жирийн бус гэж үздэг явдал нь менталитетын хамгийн тааруу шинж юм. Иймээс жир бус хүн буюу дарга болох туйлын дуртай, өөрөөсөө дээш хүнийг дагалдаж амьдрахыг илүүд үзнэ.

Тэгсэн атлаа өөрийнх нь хувь заяаг өөрөө биш, төр шийднэ гэдэгт итгэлтэй байдаг учраас төрийн бодлогод нөлөөлөх оролдлогыг бараг илүүц зүйл мэт ойлгоно.

Дээд албан тушаалтанд гомдлоо мэдүүлэх, өргөдөл бичих, зарга хийх хэлбэрээр аливаа асуудлыг шийдвэрлүүлэх дуртай. Энэ нь албан тушаалтныг аялдах, ойртох, хүлцэнгүй байх, долигнох, бялдуучлах сэтгэл зүйг бий болгодог.

Өөрөөр хэлбэл манайд рациональ сэтгэлгээ гэхээсээ логик бус сэтгэлгээ давамгайлж нэг хүнийг тахин шүтэх үзэгдэл удаа дараа гарсан нь санамсаргүй явдал биш.

¹¹Mentalitet., Wikipedia.org

Иймээс “дээрээс”, “төрийн бодлогоор”, “нэг шугамаар”, “нэг төлөвлөгөөгөөр” хийж буй зүйлд тун хүлцэнгүй ханддаг, ийм зүйлийг хүлээдэг, бараг дуртай гэж хэлж болно.

Манай өнөөгийн хууль, тогтоомж, бодлого шийдвэр ч менталитетийн ийм нөхцөлийг хуульчлахгүй байгаа нэн даруй өөрчлөх цаг болсон.

Эндээс төрийн нэрээр далайлгах, сүржигнэх, албархах, мэдэмхийрэх, бусдаас дээр гэж харагдах, эрх ямба хүндлэл шаардах, зэрэг зиндаагаараа дээрэлхэх, тансаглах, дээдсийг дуурайх зэрэг **менталитет** үүсдэг.

Ийнхүү сөрөг шинж байгаа ч Монголчуудын нүүдлийн иргэншлийн доторх оюуны өвөрмөц нэгэн бүтээл, шилдэг уламжлал туршлагын нэг бол яах аргагүй сурган хүмүүжүүлэх сэтгэлгээний ухааны зэрэг олон сайн шинж түүнийгээ ашиглах аваас улс ороноо, хүнээ хөгжүүлэх бүрэн боломжтой билээ.

Сэтгэцийн үйл ажиллагаа, сэтгэлийн зоригдолын үр дүн нь сэтгэлгээ юм. **Сэтгэхүй бол хүний оюун ухааны дээд эрэмбэт үйлдэл, хүний ухамсрын хамгийн хөгжингүй хэлбэр мөн.** Хүн оюун сэтгэхүй, сэтгэлгээний ачаар юмс үзэгдлийн мөн чанар, учир утгыг ухааран таньж, байгаль, нийгэм, хүмүүнтэй харилцах олон талт харилцааг тогтоож, нийгмийн оюуны үнэт баялагийг бүтээдэгт оршино.

Харамсалтай нь бид өнөөдрийг хүртэл хүмүүний ерөнхий шинж төлөв, сэтгэл зүйн нийтлэг онцлогтой холбон монгол хүний уг гарвал шинж, төрц төрх, оюун сэтгэлгээний онцлог хэв маяг, монгол хүний шинжийн өөр бусдаас (үндэстнээс) ялгарах ялгаа, оюун сэтгэхүйн давуу ба дутмаг талыг шинжин судлаагүй байсаар байна.

Хүн судлал, биологи, анагаах ухаанд “монголиод” гэсэн хүний ген бүлэг буй.

Монголын нийгмийн хөгжлийн түүхийн урт удаан хугацааны цагийн шугам дээр монгол улсын иргэдийн боловсрол, сурган хүмүүжүүлэх сэтгэлгээнд гарч байсан ололтыг анхаарах хэрэгтэй эртний ба дундад үе, орчин үе гэсэн ерөнхий гол гурван томоохон үед хуваан үзэж болмоор байна¹². Үүнд: **Нэгдүгээр** үеийг монголчуудад сурган хүмүүжүүлэх үзэл санаа бүрэлдэн тогтсон үе, Аливаа хүн хүч чадалтай байвал өрсөлдөгч дайснаа амархан ялж дийлнэ гэсэн тийм үзэл санаанаас шалтгаалж монгол сурган хүмүүжүүлэх сэтгэлгээнд баатарлаг үйл, баатарлаг сэтгэлгээ дамагтайлах хандлагатай гарч ирсэн.

Хоёрдугаар үеийг монголчуудад гэгээрэл боловсрол соёл нэвтэрсэнтэй холбоотой сурган хүмүүжүүлэх үзэл санаа нь улмаар сэтгэлгээний түвшинд боловсорч хөгжсөн үе, дорно дахины олон хэлнээс үлэмж тооны ном орчуулж хэвлэсэн, шашны ба төрийн сургуулиуд байгуулагдан шашин төрийн хос ёсны боловсрол хөгжсөн гээд яривал монголын гэгээрэл боловсролын хөгжлийн чухал үе хамаарагдана.

Гуравдугаар үеийг монголчууд өнөө үеийн боловсрол мэдлэгийг эрхэмлэж үр хүүхдээ бүх шатны сургуулиар хүмүүжүүлэн сургах болсон үе.

Монголчуудын хүнийг шинжин таних, үнэлэх, хөгжүүлэх, төлөвшүүлэх үзэл санаа, сэтгэлгээнд сурган хүмүүжүүлэх үзэл санаа хэдий үеэс үүсэн бүрэлдэж тогтсон нь ихээхэн сониролтой юм.

Ер монгол айл гэрт монгол хүн төлөвшсөн бүхий л үйл явц эрт үеэс өнөөдөр хүртэл уламжилж ирсэн бөгөөд монголын уламжлалт сурган хүмүүжүүлэх ухаанд “гэр бүлийн хүмүүжил” гэх буюу “Гэрийн хүмүүжил”, “Гэрийн сургууль” гэх нэр томъёо нэгэнт хэвшин тогтсон нь гэр бүл, ураг төрлийн харилцаа үүссэн нь сурган хүмүүжүүлэх үзэл санааны хөгжлийн бодит үр дүн мөн.

Тухайлбал: Монголын сурган хүмүүжлийн үзэл санааны түүхийн эхлэлтийг “Монголын нууц товчоо”-нд ...Алунгоо эх таван хөвгүүдээ сургасан домог үлгэрийн өгүүлэмж, үзэл санаатай холбон тайлбарлах явдал ч буй.

Алунгоо эх бол Чингисийн 11 дүгээр үеийн дээдэс болох Добу мэргэний эхнэр бөгөөд таван хөвгүүн төрүүлж тэднийгээ “хамт нэгэн зетэн” болгож, “хар тэргүүнт хүнтэй” адилтгаашгүй, хамгийн хаадын залгамж болгон өсгөн хүмүүжүүлсэн алдарт эх болно. Өүлэн эх ч урьдын Алун гоо эхийн хүүхдээ сургасан 5 сумны үлгэрийг сурган, хавт Хасар, Тэмүүжин

¹²Ч.Жүгдэр, “Монголчуудын гүн ухааны сэтгэлгээний түүх”, Л.Түдэв “Монголын уран зохиолын үндэсний болон нийтлэг шинж”, С.Дулам “Монгол домог зүйн дүр”, А.Очир, Д.Чулуунжав нарын бичсэн “Монголын төрт ёсны уламжлал, улс төрийн сэтгэлгээ”

нарыг эвтэй найрамдалтай явахыг нэг бус удаа сануулан сургаж байсан домгийн сурган хүмүүжүүлэх үзэл санааны онцгой ач холбогдол оршино.

Амь зуулгын амьдралд эрчүүд чухал үүрэгтэй байсан болохоор эр хүнийг дээдлэх, эр бяр, биеийн хүч тэнхээг эрхэмлэх үзэл давамгайлж байжээ.

Тухайлбал: 1224 оны орчим холбогдох “Чингисийн чулууны бичиг” хэмээн түүхэнд алдаршсан бичээст нэгэн их найр хурим үеэр Чингисийн нэгэн баатар цэрэг эр 350 алд газар байг мэргэн онож харвасан Есүнхэйг алдаршуулан нь эртний монголчуудын үзэл санаанд ямар хүнийг төгс сайн эрийн загвар болгож, үнэлж загвар жишээ болгож, ийм хүнийг сурган бэлтгэхэд тэр үеийн төр улсын болон иргэний боловсрол сургуулиудын эрхэм зорилго чиглэж байжээ.

Чингис хаан нэгэнтээ “**Морин дэл дээрээс Засгийг байгуулах амархан, харин мориноос буугаад Засгийг төвшитгөх бэрхтэй**” хэмээн айлдсан нь дайн тулалдаанд ялалт, ялагдал хүлээх нь хоромхон зуурын хэрэг байдаг бол харин Засгийг энхжүүлэн тогтоож барих нь алс хэтийн, өнө мөнхийн, хүнд сорилт, хүчир ажил болохыг хэлсэн хэрэг юм.

Засгийн хүний шинж, засагт алба хаших түшмэл хүнийг сонгох, сургах боловсруулах бүхэл бүтэн сургалтын тогтолцоо энэ үеэс бий болжээ. Монгол ардын сурган хүмүүжүүлэх ухааны өвд “Хаан хүний 35 эрдэм”, “Түшмэл хүний 15 эрдэм” гэж байдаг нь чухамдаа засаглах хүнийг шинжих, таних, боловсруулан сургах чухал заавар юм.

Монгол оронд хүн ард, хүүхэд залууст боловсрол мэдлэг, мэргэжил олгох зорилготой 3 хэв шинжийн сургууль боловсролын өвөрмөц тогтолцоо байсан. Тухайлбал: 1. Үндэсний хэл бичгээр уншиж бичих, тоо бодох, зурах, урлах, бие махбодыг тамиржуулах, хүмүүжүүлэх зорилготой иргэншсэн суурь боловсрол олгох гэрийн сургууль, 2. Хууль цааз, засаг захиргааны боловсрол олгох буюу төрийн түшээ, тамгын ажилтныг бэлтгэх төрийн сургууль, 3. Түвд хэл бичиг зааж шашны суурь боловсрол эзэмшүүлэх буюу сүм хийдэд хурлын лам нарыг бэлтгэх шашны сургууль тус тус сургалт хүмүүжлийн үйл ажиллагаа явуулж байжээ.¹³

“Амьдрал ахуйд хүүхдийг дуурайлган хөтөлж, өөрт нь байгаа чадварыг хөгжүүлэх сургалт явагддаг, Гэрийн сургуульд тусгай багшид шавилуулан ахуйд олж авсан мэдлэгтэй нь хослон, зарим үед түүнийг гүнзгийрүүлэн лавшруулах, зарим тусгай мэргэжлийг олгодог, ордны сургуульд шилж сонгосон хүүхдийг тусгай эрдэм эзэмшсэн багш нар журамлах эрдэмд сургадаг, сүмийн сургуульд эрхшээх амьдралын нь суурь болох мэдлэгийг олгодог, зориуд чиглэлтэйгээр /зурхай, анагаах гэх мэт/ сургадаг, зарим мэдлэгийг лавшруулж, танин мэдэхүй, шинжлэх ухааны зарим мэдлэг олгодог, төрийн сургуульд чиглэсэн зорилгоор гол нь тодорхой шинжлэх ухааны мэдлэг олгодог буюу уламжлалт мэдлэгийг нэлээд цэгцтэй тогтолцоот байдлаар сургадаг байжээ”¹⁴

Чингис хаан Засгийг засаглах ёсыг Тангуудтайн Гоо сэцэнээс асуусанд: Хаан хүнээс засаглах ёс нь “**нар мэт үл хождуулах, нуур мэт үл голон хатуужих буй**” хэмээсэн ажгуу. Үүний тайлбарыг 3 өдөр эс олсонд Гоо сэцэн Хаан хүнийг нар мэт бүү хождуул хэмээх минь наран ургаваас сайн ба мууд, амьд ба үхсэнд тэгш харуул гэгээнээ хүргэюү. Хаан хүн тэр мэт тэгш сэтгэлт боловоос их улсын дуран яахин хочирху, нуур мэт бүү гол хэмээх минь нуурт сайн ба муу бээр усанд орыюу. Сайн муу адгуусан усан ороод буртагдаваас нуур тэд бүгдийг үл голон шингээюү. Хаан хүн тэр мэт сэтгэл сайн, муу бээр үг сонсвоос үнэн худал зан, гүехэн үгс сонсвоос өргөс хатгах үгэнд үл орон тэгш болгож сонсвоос их улс яахан эвдрэх хэмээсэн ажгуу.¹⁵

Энэ мэтээр Засгийн үйл хэрэгт олон эрдэмтэн мэргэдтэй зөвлөж байв.

Сэтгэгч **Аристотел** “Полис бол нэгдэл энэ нэгдэл Шударга үнэн бол улс гэрийн салшгүй хэсэг, нийгмийн нэгдлийг цэгцлэн байгуулагч эд юм”¹⁶.

Тэрбээр Уул хад, ой модоор алхаж явах зуураа байгалийг ажиглан юмс үзэгдлийг танин мэдэж тэрхүү ухаанаар сурагчиддаа лекцээ уншдаг байсан ба энэ арга барил заншлаас нь үүдэн сургуулийг нь **перипатетик** сургууль гэж нэрлэцгээсэн. Аристотел тухайн үедээ байгалийг ажиглан танин мэдэж сургалтаа явуулж байсан тул өнөө үед түүний заах арга зүйг дэлхийн суралтын байгууллагууд нэвтрүүлж эхлээд байна.

¹³Их эрдэмтэн Б.Ринчин “Монгол бичгийн хэлний зүй”-н тэргүүн боть

¹⁴Дашням.Л, 18 дахь тал.

¹⁵Лувсанданзангийн Алтан товч

¹⁶*Great Issues in Western Civilization (volume I) Politics by Aristotle*

Чингис хааны бага хүү Толуйн их хатан Ван хаан Торилын Жаха-Хамбын бага охин Соргагтани хатан Чингис хааны шударга чиг сургаал, захиас даалгавраар үр хүүхдүүдээ чинхүү шударга журам, ёс дэг, хатуужлаар хүмүүжүүлсэний зэрэгцээ харц ард, шашин мөргөлтөн нарт ихээхэн энэрэл, нигүүлсэнгүй ханддаг байсан. Хатан өөрөө Христос шашинд сүсэгтэй байсан хэдий ч Исламын шашиныг нэгэн адилаар энэрч 1240 оны үед мянган уут шижир алт өгч (Бухара, анх Согд хэлнээ **бухārak «заяат газар»** гэж байсан бололтой) эртний түүхтэй, өдгөө Узбек улсын Бухар хот “хатны сургууль”¹⁷ байгуулж 1000 хүүхэд сургаж байсан бөгөөд өнөө ч хэвээр бий.

Хубилай хаан 1264 онд Их Юань гүрнийг байгуулсаны дараа их гүүш Пагваг дэргэдээ суулган дөрвөлжин үсгийг зохиолгон түүнийг Монголын шинэ үсэг хэмээн хэрэглүүлэхээр болж нийслэл Кей-пин (одоогийн Бээжин)-д 1230-аад оноос эхлэлтэй анхны сургууль байгуулж **“Төрийн хөвгүүдийн”**¹⁸ болон “Күнзын” сургууль гэж нэрийдсэн бөгөөд одоо энэ сургууль түүх дурсгалын үзүүлэн газар болсон байдаг.

Тэрхүү сургуулийн үүдэнд байх самбарт 50700 (тавин мянга долоон зуун) хүн амжилттай сайн суралцаж төр засгийн ажилд оролцож байсан гэх түүхэн баримтад тэмдэглэн үлдээжээ.

Шашны гүн ухааны сургуулиудад **“ухааны таван их орон”** гэдэг хичээлийг голлон судалж байв. Тэдгээр нь:

1. Үг, дууны эндүү ташааг арилгагч дуун ухаан буюу хэл шинжлэл
2. Үг, утга, агуулгын эндүү ташааг арилгагч учир шалтгааны ухаан буюу логик
3. Эрүүл энх, урт удаан наслахыг бүтээгч тэжээхүй ухаан буюу анагаах ухаан
4. Бие, хэл сэтгэлийн урлагийг бүтээгч урлахуй ухаан буюу урлаг судлал
5. Амьтны дотоод сэтгэлийг засамжлан боловсруулах дотоод ухаан буюу гүн ухаан зэргийг багтаан үздэг.

Үүнээс гадна **“ухааны таван бага орон”** гэдэг эрдмийг судлан үздэг. Үүнд:

1. Зохиол ба зохиолын үгийг чимэглэхүйд мэргэжүүлэгч яруу найраг
2. Шүлэглэн холбох ёсонд мэргэжүүлэгч холбоо найраг
3. Эрт цагийн олон үлгэр, домог ба үлгэрийн гаралтай нэр томьёолол мэргэжүүлэгч ёгт үг
4. Эртний хүн, хүн бусын үлгэр домгийн тус тусын хэлээр үзүүлэгч өгүүлэн бүжиглэхүй
5. Огторгуйн олон ба ил, далдын авах, орхихуйг шинжлэн мэдүүлэгч одон зурхайн ухаан зэрэг арван ухааныг тус тус үзэж судалдаг байжээ¹⁹.

Хүн төрөлхтөн үр хүүхэдээ сайн хүн болохыг чухалчлан сургаж, төрийн түшээдээсээ шударга ёсыг шаардаж, бие биенээсээ хүндлэл хайрыг хүсэмжилж, нэгэн дэлхийд нэгэн нарны доор өөр өөрсдийн соёл, ёс заншлаар амьдралыг цогцлуулсаар... Ингэхдээ хүмүүсийн зан араншин, биеэ авч яваа байдал, үйлдлийн сайн мууг ялган салгах, үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаа байдал зэргийг ёс зүй хэмээх ойлголттой холбон ойлгож нэгэнтээ даджээ.

Ёс зүй хэмээх энэ ойлголт нийтийн дунд амьдарч, бусадтай харилцаж байгаа иргэн хүний эргэцүүлэл, ухаарал бодлоос өгсүүлээд эрдэмтэн мэргэдийн сургаал, үзэл баримтлал оюун ухаанаа уралдуулсан өргөн цар хүрээтэй, энгийн мөртлөө нарийн асуудлуудыг хамаардаг ба хүн төрөлхтний анхаарлын төвд байсаар ирсэн юм.

Эрдэмтэн мэргэд хүмүүсийн сайн сайхан аж байдал, аз жаргал, сайн үйл, сайн зан чанарт илүүтэй их ач холбогдол өгч, энэ тухай зохиол бүтээлдээ туурвиж байсан.

Дорно дахины болон монголын зарим гүн ухаантнуудын ёс зүйн талаархи сургаал, үзэл баримтлалаас та бүхэнд толилуулъя.

Энэтхэгийн их сэтгэгч **Нагаржуна (МЭ 150-250)**-гийн ёс суртахууны сургаалууд онцгой байр эзэлдэг. “Тайхамшигт оюунт мэргэдийн дотроос Энэтхэгийн төрүүлсэн их ухаантны нэг Нагаржуна онцгой”²⁰ гэжээ.

Хүн өөрийн багтаж буй хорвоогийн ёсыг үргэлж тунгаан баримталж явах тухай хаан түшмэл, харц иргэн тус бүрт зориулсан сургаалийг Нагаржуна туурвижээ. Хаан хүнд зориулсан

¹⁷Рашид ад-дин /1247-1318/ Судрын чуулган

¹⁸Р.Сайшаалт Чингис хааны товчоон 1987

¹⁹“Эдүгээ хүн төрөлхтөн тэнгэрт шувуу мэт нисэж, далайд загас мэт сэлж сурчээ. Гагцхүү газар дээр хүн ёсоор амьдарч хараахан сураагүй байна” гэж **Бернард Шоу** хэлсэн(Джордж Бёрнард Шоу ([англ.](#) George Bernard Shaw, [26 июля 1856 года](#), [Дублин](#), [Ирландия](#) [2 ноября 1950 года](#), [Хартфордшир](#), [Англия](#))

²⁰Неру Ж. Открытие Индии. М., 1957 г. 17/

“Эрдэнийн эрх“, хан хөвүүнд зориулсан “Захиа бичиг“, түшмэлд зориулсан “Зуун билигт“, “Билгийн гол модон“, нийт иргэдэд зориулсан “Ардыг тэжээхүй дусал“ зэрэг сургаалийн зохиолууд бий.

Эдгээр сургаалийн зохиолдоо тэрээр цаг үеийнхээ аясыг даган хаан эзэн, төрийн түшмэл, жирийн иргэдийн эрхлэх үйл, зан араншингийн шинж чанар ямар байхыг зааж сургасан байна.

Жишээлбэл: Хаан хүн “бие, хэл, сэтгэлийн аливаа үйлсээ ямагт сайтар шинжиж, бусдад туслахыг голлон эрхэмлэ“ гээд билиг эрдэмд суралцах, сургууль бичгийн ажил зохиох, хөгшид нялхсыг асрах, өвчтөнийг эмчлэх, ядууст өглөг өгөх ажлыг хаан төрөөс анхааран зохиохыг онцолж, “**жаргаланг өгөхөөс илүү өглөг үгүй**“ хэмээн бичжээ²¹.

Нагаржуна “Ардыг тэжээхүй“ шашдиртаа төв шударга байх, худал үл хэлэх, хуурмаг зан үл гаргах, омогдон хилэгнэх, эд мөнгөнд шунахайрахыг тэвчих, эрдэм ном хичээн сурахыг заасан байдаг. Түүнчлэн хүний ёс суртахууны шилдэг шинж гэж дараах зүйлийг заан сургамжилжээ.

“Сайжран дээшлэхийг хүсэгчид залуугаас эрдэм сур

Сааль сүүг эдлэхийг хүсэгчид өвлөөс үнээ тэжээ

Сайн тариа идэхийг хүсэгчид хавраас хөрөнгө тарь

Сац энэ гурвуул үрийн үрийг амсахын шалтгаан бий”²² гэжээ.

Энэтхэгийн их сэтгэгч Нагаржунагийн ёс суртахууны номлол нь нийгмийн гишүүн бүрийн үүрэг хариуцлагыг ухамсарлуулах, бүх нийтийг ёс суртахууны эерэг сайн чанараар хүмүүжүүлэх тухай утга төгөлдөр санааг гаргаж тавьсан нь олон зууны туршид уламжлагдан иржээ.

Конфуций буюу **Күнз (МЭӨ 551-МЭӨ 479)** төгс бие хүн гэдэг нь сайн үйлтэй, сайхан сэтгэлтэй, үнэнд тэмүүлдэг, шударга, оюуны соёлоор баян гэх зэрэг шинж чанаруудтай байх ёстой ажээ.

...Аливааг тодорхой олж үзэхийг ...Андуугүй зөв сонсохыг

...Царайгаа ямагт урин тааламжтай харагдуулахыг ...Хийж байгаа алхам бүр нь бусдад хүндэтгэл төрүүлхүйц байхыг

...Үг яриа нь үнэн голоосоо төрөн гарахыг ...Үйл хэрэг нь болгоомжтой няхуур байхыг

...Уурлаж хилэгнэснээс хожим ямар нөлөө гардгийг зайлшгүй санаж явахыг ...Ямар нэгэн ашиг, завшаан тохиолдох үе таарлаа гэхэд шударга ёсыг хэзээд баримтлах зэргийг Кунз ариун сурталт, төгс бие хүний эн тэргүүнд бодож явах 9 зүйл хэмээн тодорхойлжээ.

Монголчуудын дундаас төрөн гарсан суут ухаантнууд ёс зүйн асуудалд мөн л онцгой анхаарал хандуулж байлаа.

Говийн ноён хутагт хэмээх Данзанравжаа (1803-1856) хүмүүний нийтлэг чанарыг харуулсан олон бүтээл туурвисан байдаг.

Түүний гол үзэл нь хойч үеийнхнийг ертөнцийн аливаа ёс, ард түмнийхээ зан заншлыг мэддэг, хүнлэг нийтэч зан чанартай болгоход оршиж байв²³

Түүний “Цаасан шувуу”, “Сэтгэлийг амраагч хэмээх сургааль”, “Дөрвөн улирал”, “Олон хөгшид хүүхдийн хэлэлцдэг үгсийн товч хэмээх сургаал оршив” зэрэг зохиол бүтээлд нь дээрх үзэл санаанууд нь тусгагджээ.

Ялангуяа “Цаасан шувууны үлгэр” гэх сургаалд бие хүний сайн, муу зан чанаруудын тухай тодорхой хэлсэн байдаг. Жишээлбэл:

... Үл мэдэгч муухай, ... Саруул ухаан сайхан,

... Өст сэтгэл хортой, ... Сайхан сэтгэл тустай.

... Ёстныг хүндэл, настныг баярлуул, ачтанаа эрэх, бачтанаас зайл, сайнаас бүү сал, садныг бүү эр, олныг бүү арилж ... муу нөхөртэй бүү нөгц, зүйл бүрийн хувцас бүү өмс, зүг талгүй бүү гайхуул. ...

... Хордон бусдын гэмийг бүү малт ... “Ховсорч хэрэггүй үг бүү зөө

... Самуун хүнтэй бүү учир ... Санасан бүрийг бүү итгэ

²¹Лувсан цэрэн Г. Төв үзэл түвшин бодлого УБ., 1994х. 3/

²²Мөн тэнд

²³Ц.Бүжидмаа. Боловсролын философи. УБ., 2002 он. х.124

Тэр энэ гэж бүү эрэлх ...Тэгэх ингэх гэж бүү зарла” гэж хүний бие авч явах байдал, ёс зүйн дэг жаягийг нарийн тодорхой зааж өгснөөс гадна бие хүн төлөвших үйл явцад хувь хүн өөрийгөө залж жолоодож, өөрийгөө хүмүүжүүлэх нь онцгой нөлөөтэй гэсэн санааг тод томруун илэрхийлсэн байдаг.

Мөн Монголын буддын гүн ухааны нэрт зүтгэлтэн, яруу найрагч **Зая бандид Лувсанпирэнлэй(1642-1715)** төгс төгөлдөр иргэн хүн болж төлөвшихөд нэн чухал ёс суртахууны 10 дүрмийг зохиосон байна. Үүнд:

Биеийн 3 гэм: амь таслах, эс өгснийг авах, ариун бус явдал,

Хэлний 4 гэм: худал хэлэх, ширүүн хараал хэлэх, дэмий чалчааг өгүүлэх, хов ярих,

Сэтгэлийн 3 гэм: хомголзох сэтгэл, хорлох сэтгэл, буруу үзэл зэрэг болно.

Энэхүү 10 гэмийг тэвчсэний нөгөө тал нь 10 буян болох бөгөөд ингэж гэмийг ухаарч эрдмийг хичээснээр зөв хүн болж төлөвшинө гэж үзэж байжээ.

Тэрээр хүний муу чанарыг өгүүлэхдээ чалчаа хүнийг шаазгайтай, арга бачит хүнийг үнэгтэй, олз хайгч хүнийг хулгайчтай адилтгасан бол сонсох санах эрдэм ихтэй хүнийг нартай, ухаан бодол уужим хүнийг огторгуйтай адилтгасан нь хүний ёс суртахуун, оюун ухааны чадварыг өндрөөр үнэлсэн хэрэг байлаа²⁴.

Ийнхүү Дорно дахины ёс зүйн сургаал, үзэл Эш ухааны гол цөм нь “хүнийг эхлээд ертөнцийн дотор зөв амьдруулж сургаад дараа нь номын ёсонд сургах” гэсэн санаа байсан бөгөөд энэ нь тэр үеийн мэргэдийн зохиол бүтээлүүдийн ихэнхид нь тусгалаа олж өнөөг хүртэл уламжлагдан ирсэн гэдгийг санах хэрэгтэй болжээ.

Дүгнэлт

Эрх зүйн шинэтгэлийн үйл явц нь өргөн хүрээний цогц судалгаа, шинжилгээний үр дүнд үндэслэх ёстой ба цогц байдлаар дүгнэн хэрэгжүүлэхгүй байх аваас эсэргүүцэл, бэрхшээл салахгүй. Үүнийг засах арга, уламжлал байгаа тул судалгааны үндсэн дээр нэн даруй хэрэгжүүлэх (төрийн албаны мерит зарчим) шаардлага байна.

Иймд эрдэм шинжилгээний их дээд сургууль, салбарын яамд, засгийн газар, мэргэжлийн байгууллагууд, үйлдвэрлэгчдийн хоорондын хамтын ажиллагааны механизм огт байхгүй байгааг анхаарах хэрэгтэй болжээ. Өөрөөр хэлбэл Монгол Улс үндэсний инновацийн тогтолцоогоо өнөөг хүртэл бүрдүүлж чадаагүйбайгаа нь судалгаа шинжилгээний ажлын үр дүн амьдралд нэвтрэх боломжгүй.

Төр-засаг ухаалаг байхын нэг гол үндэс нь итгэл даасан, найдвартай судалгааны байгууллагуудтай байж судалгаа шинжилгээнд тулгуурлан бодлого боловсруулах соёл, сэтгэлгээ, үйл ажиллагаанд ихээхэн ач холбогдол өгч их хурал, салбарын яамдад бодлого боловсруулах үндэслэл, хувийн хэвшилд хөрөнгө оруулалтын чиг баримжаа болох технологийн судалгаа зайлшгүй хэрэгтэй байна. Бид өнөө хэр салбар бүрээр техонлогийн тухайд баримтлах бодлогоо тодорхойлж чадаагүй л байна.

Герман улсад бодлогын судалгааны 135 хүрээлэн байгаагийн олонх нь эдийн засаг, эрх зүйн чиглэлээр ажилладаг ба дунджаар зуугаас дээш тооны ажиллагчидтай, жилд дунджаар 451 сая еврогоор санхүүждэг (зарим судалгааны байгууллагын санхүүжилт их өндөр дүнтэй).

АНУ-д бодлогын судалгааны чиглэлээр 1500 хүрээлэн ажиллаж, гол 15 хүрээлэнгийн жилийн дундаж санхүүжилт нь 32.8 сая доллар.

Монгол Улс даяар төсвөөс судалгаанд зарцуулж байгаа зардал Израйлийн бол 2-оос гурван эрдэмтний, Шведийн бол 5-аас 6 эрдэмтний л зардалтай тэнцэхээр байгааг анхаарах цаг нэгэнт болсон.

Санал:

Эрх зүйн шинэтгэлийн үйл ажиллагааны хүрээнд илтгэл болон дүгнэлтэд тусгагдсан асуудлууд нь манай улсын эдийн засаг, эрх зүйн бодлогод тулгамдсан хүчин зүйл гэж үзэж, нэн даруй хуульчлах шаардлагатай гэж үзсэн доорхи саналыг багцлан дэвшүүлж байна.

1. “Эрх зүйн шинэтгэл”-ийн хүрээнд УИХ хөгжлийн хэтийн нэгдсэн бодлого, нэгдсэн хөтөлбөр, ерөнхий хууль, салбар хууль батлахдаа Засгийн газар, Агентлаг, нэгж,

²⁴Хүрэлбаатар Х. Огторгуйн цагаан гарди УБ.,1996. х. 90

судалгааны байгууллага, судлаач нарыг хамруулах боломжит эрх зүйн тогтолцоог бүрдүүлэх,

2. Улсын хэмжээнд Сэтгэцийн эрүүл мэнд, судалгаа шинжилгээний байгууллагуудыг эдийн засаг, эрх зүй, хүний нөөц, сургалтын хувьд хөгжүүлэх,
3. ШШХ-ийн бүтэцэд “Хүн судлалын шинжлэх ухаан”-ы нэгж байгуулах, бэхжүүлэх,
4. Судалгааны байгууллагуудыг бодлого боловсруулах үйл ажиллагаандаа оролцуулах эрх зүйн зохицуулалтыг бүрдүүлэх,
5. Засгийн албанд ажиллаж байгаа болон ажиллах сонирхолтой хүн бүр жил бүр сэтгэцийн иж бүрэн үзлэг шинжилгээнд хамруулж, нэгдсэн дүгнэлтийг мэдээллэж байх тогтолцоог бүрдүүлэх,
6. Байгууллага бүр алба хаагч бүрийн ажлын байрны сэтгэлгээ, уламжлал, хууль тогтоомжийн бодлогын талаар сар бүр сургалт явуулж хэвшүүлэх, төсвөөс дэмжих тогтолцоог бүрдүүлэх,
7. Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч бүр жилд багц цагийн хичээл судлаж дүгнүүлж байх тогтолцоог бий болгох,
8. Тусгай албад дотоод бүтэцэдээ “сэтгэцийн алба”-тай болох тогтолцоог бүрдүүлэх,
9. Төрийн байгууллагын алба хаагч нараас гэмт хэрэг, зөрчил, дутагдал гаргасан хүний судалгааг гарган, хариу арга хэмжээ зохион байгуулалтыг иргэншилтэй тохируулж хуульчлах,
10. Удирдах алба хаагч бүр хөгжлийн бодлогод нийцсэн өөрийн гэсэн инновацитай байж түүнээ мэдлэг болгох арга хэмжээ авах ажлыг зохион байгуулах тогтолцоог хуульчлах,
11. Олон улсын “**EBSCO**” эрдэм шинжилгээний хайлтын системд судалгааны байгууллагуудыг нэгдсэн журмаар холбох, хамтын ажиллагааг бэхжүүлэх, эдийн засаг, хүний нөөцийн тогтолцоог бүрдүүлэх,
12. Төрийн албаны зөвлөлийн үйл ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтийг нэн даруй өөрчлөх үйл ажиллагаанд судалгааны байгууллага, судлаачдын оролцоонд тулгуурлах зэрэг болно.